

„УКАЛУПЉИВАЊЕ“ ИЛИ ПРЕКОРАЧЕЊЕ
ГРАНИЦА

Друштвене науке у савременом добу

**„УКАЛУПЉИВАЊЕ” ИЛИ
ПРЕКОРАЧЕЊЕ ГРАНИЦА**
Друштвене науке у савременом добу

Уредници
ГОРАН БАШИЋ
МИРЈАНА РАШЕВИЋ

БЕОГРАД, 2017

Издавач

ИНСТИТУТ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
БЕОГРАД
2017

За издавача

Горан Башић

Уредници

Горан Башић
Мирјана Рашевић

Рецензенти

Академик Тибор Варади, Српска академија наука и уметности
Проф. др Владимир Вулетић, Филозофски факултет Универзитета у Београду
Др Лилијана Чичкарић, Институт друштвених наука, Београд

ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ У ДВАДЕСЕТ ПРВОМ ВЕКУ

ГОРАН БАШИЋ*

Сажетак Задатак друштвених наука у савременом добу је да остваре висок степен применљивости у различитим делатностима. Рационална веза са природним наукама, привредом, технолошким развојем и иновацијама је нужна јер промене свакодневице су све интензивније и захтевају објашњење, како би им се људи брже и лакше прилагодили. Вештачка интелигенција, дигитализација, роботика, „хумана” генетика и комерцијализација науке омогућили су бољи квалитет живота и доскора незамислив приступ услугама и комуникацијама, али су и условили потребу за одговорима на мноштво питања, од оних основних, која се обнављају у свакој епохи о феноменима среће, слободе, хуманизма и места и улоге појединца у свету, до практичних питања која се односе на прилагођавање промена људским делатностима (образо-вање, управљање, организација рада) и слободном времену. На та питања суштински могу да одговоре само друштвене науке.

Кључне речи: друштвене науке, криза, либерализам, Србија

*Наша научна достигнућа су надмашила
наша духовна достигнућа. Данас имамо навођене
ракете, али имамо и залутале људе.*

Мартин Лутер Кинг

Наука и друштво

Мисао “Ово ће убити то” (*Ceci tuera cela*), којом Виктор Иго у роману *Звонар Богородичне цркве у Паризу* указује на неумитан развој и синергију критичке мисли и технологије и њихову превагу над окошталом формом тадашњег европског друштвеног, културног и политичког устројства, одговор је свима који са пуно ироније, а без подстицајне интелектуалне сумњичавости, преиспитују *чему и шта* могу друштвене науке. Иако све чешће чујем ова питања, а последњи

* Институт друштвених наука, Београд

пут ми их је поставио колега математичар који је професионално чврсто упућен и на друштвене науке, чини ми се да је одговор једноставан и лако докучив: задатак друштвених наука је просвећивање и освешћивање појединца, оне му помажу да схвати зашто и како се ствари дешавају и најзад, како да активно утиче на социјалне промене. Друштвене науке поучавају човека да разуме свет око себе и да делује у њему; њихов је пак основни задатак да објасне порекло, суштину, значење и функцију друштвених појава, али и то да доводе у питање смисао свега тога.

Настојећи да одбранимо друштвене науке од пренаглашених тврдњи о премоћи технологије и „практичних” наука, неретко заборавамо чињеницу да је наука у својој основи „објективно, критичко, методски изведено знање” (Марковић: 1981; 12) и да представља синтетизовану целину људског искуства, а потом и искуствену чињеницу да се наука не пита о целини и смислу света. Иако савремено друштво обликују високотехнолошка достигнућа и огроман напредак у медицини, генетици, истраживањима свемира и сл. – човек се и даље суочава с недаћама које су биле узрок патњи и страдања предака: глад, епидемије, ратови, климатске катастрофе, огромне економске разлике међу људима. Сама чињеница да и поред тога што доприносе укупном цивилизацијском напретку, висока технологија и достигнућа природних наука не омогућавају видљив бољитак великог броја људи, указује на потребу да се користе сазнања друштвених наука како би се свет учинио бољим. Осим тога, човек наоружан знањем, обдарен необузданом радозналешћу, склон да задовољи хедонистичку страну своје природе – потпуно је изменио и угрозио природу око себе. Зато природа мора да се брани од човека и промена које је изазвао необузданим технолошким развојем. Отклањање негативних последица, односно опстанак цивилизације, подразумева „хуманији развој технологије” прилагођен природним ресурсима и темпу које човек и друштво могу да прате.

За разумевање напетости створене између природе и човека као њеног разумног дела, и успостављања равнотеже међу њима, потребна су знања која нуде хуманистичке и друштвене науке. Ново време захтева нову парадигму, а да би се она успоставила потребна је, да се изразимо метафорички, уместо мука и „слепила” – „рика” друштвених наука. Људи све мање разумеју промене и све теже им се прилагођавају. Глобализација је убрзала темпо промена и довела је људе у ситуације у којима не управљају личним плановима – миграције, насиље, дехуманизација само су неке од последица про-

мена са којима смо се суочили у веку технолошког напретка и људских права. Сувише је противречности и недоумица да би их у различитим деловима света разумели људи „укорењени” у сопственим културама и заокупљени мноштвом личних и локалних проблема. Људима је лакше да прихвате чињенице о истраживањима свемира него да разумеју шта би у свом културном хабитусу требало да промене како би се снашли у „убрзаном” свету.

Научно објашњење узрока, природе и предвиђања развоја неке појаве јесте нужно, али није довољно. Узрочност и сложеност појава у савременом свету су такве да захтевају не само мултидисциплинаран научни приступ и синергију „природних” и друштвено-хуманистичких наука већ и применљивост њихових резултата. У савременом добу које је све више космополитско, али и све више дехуманизовано, све чешће се занемарују везе са порукама античке филозофије о месту и улози социјалне мисли (знања) у друштвеном и личном животу. За Платона, а нарочито за Аристотела – задатак филозофије је да се бави вредностима друштва насупрот његовој инструменталној (техничкој) рационалности¹. Враћање античким идејама је увек драгоцено у временима криза у друштву, посебно криза вредности, и чини се да би у савременим научним расправама о науци, препуним неопходних чињеница, квантитативних и квалитативних података, било корисно да се расправа усредреди на херменеутички приступ, и да се размисли о изворној улози науке као синтетизоване и промишљене целине.

Друштвене науке су функционални део укупне рационалности и не могу се свести ни на механицистичко нити на инструментализовано схватање и објашњење стварности. Оне се не могу апстраховати ни од вредносних основа, нити од сопствене укорењености у истини и етици. Када одступе од тих начела друштвене и хуманистичке науке се уместо научним методама служе колоквијализмима. Приказујући књигу „Етика истраживања у друштвеним наукама” Јован Бабић указује на то да су природне науке у предности јер је њиховим методама лако да успоставе границу између истраживача и предмета истраживања, односно да им је лакше да теже идеалној објективности. У друштвеним наукама истраживачке методе „немају тај степен вредносне неутралности” између истраживача и појаве коју истражују. Због тога се у друштвеним наукама следе принципи који имају универзалну вредност. Међутим, и на том нивоу опш-

¹ Аристотел, *Никомахова етика*, (Београд: Култура, 1970), пето поглавље.

тости тешко је утврдити који је принцип око којег се конструише парадигма. За једне то је „слобода као основа делатног живота и кључна претпоставка његовог смисла и вредности”², за друге је то истина, односно једино ограничење научнику у његовом раду је одговорност према истини (Šušnjić, 1995; 40).

У често непродуктивној расправи између научника из природних и друштвених наука о томе шта је предмет науке и које науке су примарне, оспорава се што-шта па и вредности на којима друштвене науке успостављају, или би требало да успостављају, свој епистемолошки и онтолошки систем. „Природњаци”, на трагу Дилтаја (Dilthaj, 1980, 148) и Вебера (Вебер, 1976, 6) сматрају да друштвене науке баратају херменеутиком као полугом за објашњење појава и догађаја, а да за физичара или биолога наслеђе није кључно за доказивање нових открића, док радикалнија мишљења упућују на презир према друштвеним наукама због тога што својим несавршеним методама („заглупљујућа социологија”) не могу постићи врсту знања којој теже (Flivbjerg, 2012, 16–17). Мислим да је разграничење наука засновано на историјским дометима идеја и научних достигнућа погрешно јер свако људско искуство, па и научно, јесте производ мноштва појединачних мишљења и теорија, чак и оних која су заборављена на „ђубришту” идеја. Још мање су убедљива „ћаскања” о несавршености метода друштвених наука јер се у њима најчешће пренебрегава шта су предмет и циљ истраживања. Уколико желимо да се бавимо унутрашњим ограничењима друштвених наука у савременом добу, онда се враћамо на питање истраживања вредности и уводимо у расправу проблем односа идеологије и друштвених наука.

Аристотелова школа мишљења је све до просветитељства следила идеју да је основна сврха социјалне филозофије да негује и развија вредносну оријентацију друштва независно од његове техничке рационалности, шта више њен основни задатак је био да изграде вредносни систем у којем технички напредак има нужно, али не независно место. О повратку античком идеалу је беспредметно разговарати, али то нас не спречава да уочимо да је античка мисао (филозофија) заснована преваходно на етици била ослобођена од утицаја религије, политике чак и саме науке. Примера ради, Сократ пријатељству придаје највишу етничку вредност јер право пријате-

² Јован Бабић, приказ књиге Марка Израела и Ијана Хеја *Етика истраживања у друштвеним наукама* (www.slglasnik.com/библиотека-друштво-и-наука/едиција-примењена-етика/етика-истраживања-у-друштвеним-наукама).

ља човек стиче само међу честитим људима, а врлина и делотворна благонаклоност су основа искреног пријатељства. Пријатељство је могуће само међу истинољубивима и онима који су научили шта је правично. За Сократа, којег многе хеленске филозофске школе сматрају родоначелником, једино је важно да се ни по какву цену не одступи од моралног деловања јер је лоше и срамота када неко ради погрешно и не слуша бољег, било бога, било човека³. Расправа о пријатељству се данас може одвијати на десетине начина, али не и на начин који овој категорији даје искључиво етички карактер.

Слично је и када промишљамо о економским темама. До модерног доба, границе неконтролисаног богаћења, биле су ограничене нетрпељивошћу према хрематистици. То не значи да у „старом” свету није било пребогатих и похлепних људи и породица, али постојала је морална осуда нерационалног богаћења. Међутим, након 1776, односно 1777. године када је Адам Смит (Adam Smith) објавио *Богатство нација*”, а Томас Пејн (Thomas Paine) *„Здрав разум”*, дела која су променила свет и утрла пут економском и политичком либерализму, свет се неповратно променио. Друштвени и привредни развој су подстицали, не само политичке промене него и технолошке иновације. Већ на почетку „убрзања”, које јесте обележје капитализма, наука постепено етику оставља по страни и све више прихвата рационалност и логику које нуде природне науке. Иако Смитово и Пејново дело немају аутентичност Дарвиновог (Charles R. Darwin) дела *„О пореклу врста”*, Њутнових (Isaac Newton) *„Принципа”* или Ајнштајнове (Albert Einstein) студије *„О општој и посебној теорији релативитета”*, она су уз Марксов (Karl Marx) *„Капитал”* имала највећи утицај на укупне промене и развој у модерном добу. Амерички историчар Данијел Џ. Борстин (Daniel J. Boorstin) сматра да је дело Адама Смита које баштини огромну научну заоставштину од средњовековних схоластичара и Гроцијуса (Hugo Grotius) до Лока (John Locke), Хјума (David Hume) и сер Вилијама Петтија (Sir William Petty) направило интелектуалну револуцију чији значај је раван оној коју је имала Прва индустријска револуција: „Уздигао је схватање о европском човеку на нову позорницу и увидео да се економска благостања не састоје у поседовању блага, већ у процесу. Баш као што су Коперник и Галилеј допринели да се човек уздигне изнад здраворазумске чињенице да се Сунце окреће око земље, тако је и Адам Смит допринео да се његово покољење уздигне изнад наоко

³ Видети: Đuro Šušnjić, *Sokrat, život za istinu*, (Beograd: Čigoja štampa, 2003).

исправне тврдње да се богатство једне нације састоји од њеног злата и сребра” (Borstin, 2001, 667).

По свој прилици, деконструкција примарног занимања друштвених наука за истраживања вредности почела је у просветитељству, а последице се осећају у савременом друштву које се сучељава са кризом идеја, потребом за конструисањем парадигме за ново доба и одговорима на фундаментална питања. Просветитељству се приписују заслуге за ослобођење човека од ауторитарних средњовековних стега, настајање и развој глобалних идеологија (либерализам, конзервативизам, социјализам) успостављање демократије, републиканизма, модерне националне државе и најзад, за стварање повољног хабитуса за развој привреде и технологије, а истовремено се куди јер је генерисао и антиподе развоја – нихилизам и свеопшти релативизам и допринео издаји својих програмских принципа (Брдар, 2015; 270 и даље). Не улазећи у расправу о просветитељству које је већ у изворном деловању обухватало различита мишљења и присталице – чини се да је за разумевање проблема померања фокуса интересовања друштвених наука с изучавања есенцијалних категорија ка парцијалним истраживањима мноштва друштвених феномена важно Кантово разумевање односа просветитељства и просвећености: „савремена просвећеност у нормативном смислу укључује просветитељство само као једну од својих компоненти, док другу, под заводљивим и варљивим именом, представља против-просветитељство које обухвата онај филозофски ток који са романтизмом, „филозофијом живота”, егзистенцијалном и херменеутичком филозофијом стиже све до постмодерне (Savić, 2006, 25). Схватајући савремено друштво као наслеђе просветитељства, као део процеса у којем су се битно променили друштвени, политички, економски и други чиниоци и из којег је настало неколико битно различитих идеолошких парадигми, сагласан сам са мишљењем према којем се изворно просветитељство битно разликује од његових рефлексивних у савременом добу и у таквом еволуционистичком току покушам да разумем савремени контекст у којем је, након што је утврђено да смо дошли до краја историје (Фукујаме, 1997), задатак друштвених наука да обезбеде податке и аналитичку подршку за практичне, претежно ненаучне сврхе.

Када је реч о односу науке и идеологије ситуација је нешто сложенија. Наиме, као што етика никада није напустила науку, тако је ни идеологије нису ослободиле својих стега. У изворном де Тра-сијевом (Antoine Destutt de Tracy) значењу идеологија није ништа

друго до наука о идејама, у идеалном смислу идеологија би требало да је неутрална, то јест да представља скуп идеја помоћу којих људи објашњавају друштвене појаве без обзира на своје циљеве. Међутим, под идеологијом се подразумева и скуп различитих идеја који заједнички именитељ имају у вредносно утврђеном систему мишљења. Тако схваћене идеологије су систем мишљења оријентисан на деловање и део су друштвености ма какве биле у основи – лажне или истините, добре или лоше, ослобађајуће или угњетачке (Hejvud, [Andrew Hejvud] 2005, 12).

Приликом обележавања стогодишњице Хусерлових (Huserl, Edmund) „Логичких истраживања” бивши чешки дисидент Јан Сокол (Jan Sokol) указао је на то како је Едмунд Хусерл чешки Јеврејин, конвертит у хришћанство, филозоф који је непрестано указивао да је његова приватност феноменолошка, био у непрестаном идеолошком сукобу у свом непосредном окружењу у моравском селу Простејова: за чешке националисте није постојао јер је говорио немачки, за нацисте није постојао јер је био Јеврејин, а за комунисте није постојао јер је као филозоф био идеалиста⁴. И на основу ове литерарне дигресије јасно је да се научници и друштвене науке не могу истргнути из идеолошког хабитуса у којем делају. Могуће је да се, строго следећи методологију истраживања у друштвеним наукама, направи дистанца према идеологији и да се са те удаљености посматрају друштвене појаве, штавише могуће је и то да се с позиције објективне аутономије науке идеологије изучавају као такве, али чини се да је веома тешко, готово немогуће, да се у савременом свету друштво и друштвене појаве посматрају потпуно ослобођене од идеолошког утицаја. Образовање, социјални контакти, литература коју читамо, политичко окружење, медији, слободно време произилазе из неког идеолошког назора. Идеологије имају снажну интегративну способност да људе ситуирају унутар одређене друштвене средине (Hejvud, *Ibid.*, 2005, 13), а наука се из њих не може истргнути јер је део стварности коју идеологија опредељује. Подстицајан за размишљање о односу науке (истине) и идеологије је одломак из књиге Ђуре Ђушњића „Cvetovi tla” у којем подсећа да ствари и појаве уколико се посматрају из различитих перспектива, па и идеолошких, изгледају другачије и објашњавају се другачије са мањим или већим степеном истиности. „Социолог може тачно да утврди повезаност између,

⁴ Видети: Mario Kopic, „Ideologija ili misljenje”, сајт „Peščanik” (<http://pescanik.net/ideologija-ili-misljenje/>)

рецимо, конзервативних, либералних, утопијских итд. идеја, и друштвених услова у којима ове идеје настају, у којима се прихватају шире” [...] „али он по правилу не поставља питање: да ли су ове идеје истините или неистините?” (Šušnjić, 1995, 36)

Дакле, идеологију је могуће посматрати, проучавати, објашњавати критиковати, допуњавати и мењати новим идејама, али није могуће то чинити потпуно ослобођено од утицаја неке од идеологија као система идеја и због тога постоји одређена веза између науке и идеологије. Проблем настаје када наука страхује и зазире од идеологије, када критика и промене идеологије нису дозвољене, а саме идеологије добијају своје „патријархе” и митологизацију. Научно мишљење је и објективно, али и слободно и захтева што већи степен деидеологизације и што мање стега. У том смислу премоћ либералне идеологије над традиционално супротстављеним западним идеологијама конзервативизмом и социјализмом упућује пре на дестимулативну кризу идеја и препреку развоју, него на цивилизацијски тријумф либерализма на „крају историје”.

Друштвене науке и јавне политике

Расправа на ову тему би могла да се води у различитим правцима и да се развије на теоријама и методама различитих дисциплина, не само друштвених наука. Како то, међутим, није циљ овог рада, већ је циљ да одговоримо на питање шта друштвене науке, поред тога што доприносе развоју теорије и подстичу критичко мишљење, могу практично да ураде, послужићу се у науци непопуларном техником – „триком”, и одговорити питањем: шта јавне политике могу да учине у ситуацијама када друштвене науке у потпуности рашчлане и објасне неки феномен, као што су то учиниле, на пример, са сиромаштвом, и поред тога, понуде решења заснована на универзалним циљевима на којима јавне политике осмишљавају и развијају активности и мере? Деконструкција социјалне државе, концентрација богатства у рукама малог броја људи и митологизација неолибералне догме о минималној држави и приватизовању света условили су слабљење регулаторне функције савремене државе. Политичари су се, уместо да решавају Дарендорфову квадратуру круга унутар равнотеже феномена благостања, социјалне кохезије и политичких слобода (Dahrendorf: 1995; 16), определили да понове грешке из прошлости и да се ослоне на производњу страха и

терор тржишта као механизме за очување неоправданих неједнакости. Друштвене науке (разум) су у овом случају, а и генерално, устукнуле пред популизмом (обманом), а тој привременој капитулацији допринеле су и јавне политике које су се бирократизовале и затвориле у љуштуру самодовољности. Задатак друштвених наука очигледно није испуњен јер је у јаловој расправи о поделама и односима међу наукама⁵ пренебрегнуто то да се глобално друштво изменило и да се суочавамо са све већим бројем друштвених нелогичности.

Примера ради, с једне стране савремена демократија омогућава да све већи број људи одлучује о променама, али с друге стране управљање променама је сконцентрисано у руке малог броја људи који располажу с већином светског богатства; све више је просвећеног становништва и образованих стручњака, али све је мање идеја које покрећу социјални развој. Истини за вољу, и када се појави идеја или критичко мишљење који би могли да буду основ за иновацију у јавним политикама, они се најчешће јеретички доживљавају, предмет су популистичких критика и по правилу препуштају се заборава. Академик Милош Мацура и група демографа и других стручњака који су се из различитих аспеката друштвених наука бавили проблемима становништва и популационим политикама, деценијама су, од средине двадесетог века, упозоравали на проблем „беле куте” и на последице које ће изазвати све нижи наталитет у Србији⁶. Упркос научном и друштвеном утицају који је Мацура имао идеје, политике и мере развоја становништва које је предлагао нису системски прихваћене у јавним политикама, а последице су такве да у другој деценији двадесет првог века разговарамо о опстанку нације, а не о њеном просперитету. Нешто мање драматичан, али не мање значајан је и пример односа јавних политика и људских права и учешћа представника „рањивих” група у одлучивању. Упркос томе што постоје развијени и успешни модели партиципације „мањин-

⁵ Положају друштвених наука штету наноси и „рат” између „природних” наука, с једне стране и „друштвених” наука, с друге стране. У књизи *Шта могу друштвене науке* Бент Фливијберг указује на ставове научника из различитих области природних наука који методе друштвених наука сматрају непрецизним и да због тога што не могу постићи жељене научне резултате заслужују презир (Flivbjerg: 2011; 16.)

⁶ Видети: Miloš Macura, *Stanovništvo i radna snaga kao činioci privrednog razvoja Jugoslavije*, (Београд: Nolit, 1958); Милош Мацура, уредник, *Проблеми политике обнављања становништва у Србији* (Београд: Српска академија наука и уметности, 1989.)

ских” идентитета у јавној администрацији (Белгија, Холандија, Енглеска) у појединим земљама, међу којима је и Србија, не постоје ни механизми на основу којих се обезбеђује учешће аутохтоних и алохтоних етничких мањина или особа са инвалидитетом у раду јавних служби, нити се о томе прикупљају подаци (Вашић, 2010; 76). Најчешће питање са којим се суочавају истраживачи друштвене инклузије јесте: зашто је у држави равноправних грађана важно да све ове групе буду заступљене у јавним службама. Оставићу по страни научна и сва друга објашњења и концентрисаћу одговор на чињеницу, која је од изузетне важности за организовање и функционисање јавних политика: зато што је то прописано и зато што је дужност одговорне администрације, организоване на принципима владавине права и „добре управе”, да ради законито и правилно⁷ и у интересу грађана.

Забрињавајуће је да 82,2% истраживача у друштвеним наукама сматра да јавне политике у Србији нису засноване на подацима, чињеницама и анализама, а чак 93,3% истраживача није задовољно сарадњом са „носиоцима” јавних политика (Rakić; Stanković, 2016, 47). Скоро 60% истраживача никада није учествовало у истраживањима од интереса за јавне политике, 26% њих ретко учествује у таквим истраживањима, а само 1,9% истраживача често их спроводи или учествује у њима. Још је мање позива и прилика да истраживачи учествују у осетљивом процесу у праћењу спровођења јавних политика: чак 72,5% истраживача није учествовало у праћењу спровођења јавних политика, 21,7% ретко учествује у таквим пројектима, а само 3,1% их је редовно укључено у праћење. Слични су и подаци који указују на проценат истраживача који су по позиву државног органа представили резултате својих истраживања: 2,5% је одржало такву презентацију, а чак 82,2% није имало такву прилику или је то чинило ретко (Rakić; Stanković, 2016, 40). Обесхрабрујући је и податак о изузетно ниском проценту научних резултата који су од значаја за привреду. Према Извештају о стању у науци у 2016. години, који је припремио Национални савет за научни и технолошки развој Републике Србије – патенти и техничка решења чине свега 2% у укупним истраживачким резултатима.

⁷ У Уставу Републике Србије прописано је да грађани имају право да учествују у управљању јавним пословима и да под једнаким условима ступају у јавне службе и на јавне функције (чл. 53), а чланом 77. став 2 и то да се при запошљавању у органима јавне власти води рачуна о одговарајућој заступљености националних мањина.

У државама Европске уније јавне политике су заинтересоване за податке, резултате истраживања и аналитичку подршку коју добијају из друштвених наука. Установљавање мултидисциплинарних тимова и холистички приступ осмишљавању јавних политика је развијена пракса у европским државама, али не и у јавним политикама у Србији, које упркос томе што теже укључивању у социјални простор Уније и након што су се декларативно определиле и за укључивања друштвених наука у истраживања која се односе на развој привреде и државе, њихове потенцијале готово да и не користе. Шта више, укључивање института друштвених наука и њихових сарадника у осмишљавање и праћење јавних политика оптерећено је бројним дестимулативним административним и нормативним препрекама.

Најзад, поставља се питање коме је у државној управи намењена аналитичка подршка из друштвених наука. Уколико су у јавној управи запослени стручњаци који квалитативно „читају” податке и аналитичку подршку, оспособљени су да је операционализују и „преведу” у конкретне мере и активности, и да одржавају комуникацију са колегама из научних установа – веза јавних политика и науке има смисла. Да би постигле потребан ниво кореспонденције између јавне управе и науке, државе у Европској унији подстичу запошљавање стручњака с високим звањима у јавним службама и улажу у развој њихових вештина.

Друштвене науке у Србији у првим деценијама двадесет првог века

Друштвене науке деле укупне услове у којима се одвија научни рад у земљи, али чини ми се да нећу претерати уколико закључим да су у нешто неповољнијем положају у односу на друге гране науке, те да су у најнеповољнијем положају истраживачи у научним институцијама. Показатеља да ова констатација има смисла је више, а скренућу пажњу само на неколико упечатљивих примера.

У поменутом Извештају о стању науке у Србији у 2016. години научни институти се не помињу међу институцијама, телима и организацијама који се старају о науци. На листи оних који се старају о науци су поред ресорног Министарства, Националног савета за научни и технолошки развој, Комисије за стицање научних звања, Одбора за акредитацију научноистраживачких организација, Мати-

чних научних одбора, Јединице за управљања пројектима и: Српска академија наука и уметности, Матица српска, Високошколске установе, Центри изузетних вредности, Јавно предузеће „Нуклеарни објекти Србије”, Центар за промоцију науке, али не и научноистраживачки институти који су акредитовани за ову делатност и у којима ради око десет хиљада научника, а ни Заједница института Србије. У Закону о научноистраживачкој делатности⁸ у члану 30 уређено је да програме од општег интереса у научноистраживачкој делатности, поред осталих обављају и институти. У Стратегији научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2016. до 2020. институти су јасно наведени као носиоци основних и усмерених основних истраживања и не верујем да постоји лоша намера Националног савета у вези са изостављањем научних института са листа институција које се старају о науци, али поменути податак говори о томе да институти не остварују реалан утицај на планирање и развој науке, већ да се доживљавају као пасивни „извођачи” научних радова. Како се у овом Извештају друштвене науке помињу десетак пута, а у суштинском смислу ниједном, није тешко закључити да је положај института друштвених наука нешто неповољнији од института у другим научним гранама.

Следећи показатељ неповољног положаја друштвених наука у научном систему Републике Србије је то да Стратегија научног развоја не утврђује проблеме који оптерећују друштвене науке. У стратешком документу друштвене науке се помињу два пута, у вези са одређењем друштвене улоге института у области друштвених наука и у вези са темама које би у друштвеним наукама требало подстицати кроз програм усмерених основних истраживања. Истини за вољу, не помињу се ни проблеми и специфичности других научних грана, али с обзиром на то да су иновације стратешко опредељење постоји јасна интенција да се будућност науке пројектује кроз науке које директно доприносе технолошком развоју. Непосредну везу између истраживања у друштвеним наукама и иновација је могуће остварити, али с обзиром на то да је у јавности уврежено мишљење о непродуктивности друштвених наука – било је упутно да се стратешким документом уведу и посебне подстицајне мере за ревитализацију истраживања у друштвеним наукама. Такав приступ би омогућио већу иновативност у резултатима истраживања које спроводе институти у области друштвених наука.

⁸ „Службени гласник РС”, бр. 110/2005, 50/2006 – испр., 18/2010. и 112/2015.

Србија је међу ретким државама које су нормативно и институционално раздвојиле науку и високо образовање. Закони⁹ којима су уређене ове области нису успоставили потребну синергију између два логички и функционално повезана процеса. Подвојеност ових области је вишеструка, оптерећујућа је за развој науке, а последице се осећају на тржишту рада, квалитету образовања и научноистраживачких резултата. Најупечатљивији пример ове вештачке подвојености су законске препреке акредитације и организовања последипломских студија на институтима. Упркос томе што је готово сигурно да би одређени број института испунио услове за акредитацију програма докторских студија то Законом није прописано, већ је остављена могућност да универзитети део акредитованих последипломских студија могу да остварују и у институтима који су у саставу универзитета¹⁰. У саставу Универзитета у Београду је један Институт у области друштвених наука.

Иако не делим мишљење да је финансирање истраживања главна препрека за развој науке у нашој земљи, оно јесте скромно и не одговара амбицијама постављеним у Стратегији научнотехнолошког развоја. Према Извештају о стању у науци у 2016. години удео укупних буџетских средстава за истраживање је износио 0,39% бруто друштвеног производа. Финансирање научноистраживачке делатности заостаје за стратешки постигнутим циљевима да се до 2020. године достигне 1,5% БДП-а издвајања за науку, у чему буџетски извори представљају 0,6%. Података о томе колико се новца издваја за истраживања у друштвеним наукама нема у поменутиим документима, претпостављам да би се до њих могло доћи јер је реч о подацима који су од јавног значаја, али и без тога може се претпоставити да је реч о скромним средствима, недовољним за истраживања сложених друштвених феномена, за њихово праћење и објашњење и за методолошки утемељене пројекције развоја. Подршка истраживањима у области друштвених наука кроз учешће у међународним пројектима је скромна и она не може, а не би ни требало, да замени финансијску и инфраструктурну националну институционалну подршку. Према поменутом Извештају о стању у науци нису исказани подаци о учешћу пројеката из друштвених наука у укупној међународној сарадњи, али се из података о мултилатералној науч-

⁹ Закон о високом образовању („Службени гласник Републике Србије”, 88/2017) и Закон о научноистраживачкој делатности.

¹⁰ Став 3. члана 49 Закона о високом образовању.

ној сарадњи може наслутити да је у 172 пројекта програма „Хоризонт 2020” у којима учествују и научници из Србије, мање од 10% пројеката из друштвених наука.

Не желим више да оптерећујем рад аргументима који указују на проблеме у вези са положајем и истраживањима друштвених наука, посебно у научноистраживачким институтима, али желим да у расправу уведем проблем управљања науком у Србији. Наиме, спровођењем Стратегије наунотехнолошког развоја и организацијом и спровођењем укупног научног развоја у Републици Србији стара се Министарство просвете, науке и технолошког развоја,¹¹ а сложен делокруг рада Сектора за науку утврђен је Правилником о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места. У складу са Законом о научноистраживачкој делатности Министарство, односно Сектор за науку, подршку и условно речено помоћ добија од Националног савета за научни и технолошки развој који образује Влада, Одбора за акредитацију научноистраживачких организација који установљава министар надлежан за ресор науке, Комисије за стицање научних звања, чије чланове именује Национални савет, и матичних научних одбора које образује министар. Чланови поменутих стручних и радних тела су научници који професионално нису у вези са државном администрацијом. Народна скупштина има образован Одбор за образовање, науку, технолошки развој и информатичко друштво који је задужен за „разматрање закона и другог општег акта и питања из области: предшколског, основног и средњег образовања и васпитања; вишег и високог образовања; ученичког и студентског стандарда; научноистраживачке делатности; научног и технолошког раз-

¹¹ Према члану 14, став 2 Закона о министарствима, Министарство просвете, науке и технолошког развоја обавља послове државне управе који се односе на: систем, развој и унапређење научноистраживачке делатности у функцији научног, технолошког и привредног развоја; предлагање и реализацију политике и стратегије научног и технолошког развоја; утврђивање и реализацију програма научних, технолошких и развојних истраживања; усавршавање кадрова за научноистраживачки рад; предлагање и реализацију иновационе политике; подстицање технопредузетништва, трансфера знања и технологија у привреди; развој и унапређење иновационог система у Републици Србији; прописе у области заштите и промета права интелектуалне својине; развој функционисања система научно-технолошких информација и програма развоја научно-технолошке инфраструктуре; истраживање у области нуклеарне енергије; сигурност нуклеарних објеката; производњу и привремено складиштење радиоактивних материјала, изузев у нуклеарним енергетским постројењима, као и друге послове одређене законом („Службени гласник РС”, бр. 44/2014, 14/2015, 54/2015, 96/2015 и др. закон и 62/2017.)

воја и иновационе политике; истраживања нуклеарне енергије и сигурности нуклеарних објеката; производње и одлагања радиоактивног материјала, изузев у нуклеарним енергетским постројењима; изградње информатичког друштва и информационе инфраструктуре; спорта и физичке културе, положаја омладине и заштите интереса младих”.¹²

Кратак преглед организације управљања науком указује на предоминантан утицај извршне власти, непостојање аутономије научне заједнице у процесу управљања пословима који су од интереса за науку и одсуство приватног интереса и привреде за развој науке. Поред тога, искуство у вези са радом Народне скупштине указује и на неискоришћеност контролне функције овог органа у вези са спровођењем закона којим је уређена научноистраживачка делатност. Овај централистички модел управљања науком постоји деценијама и с обзиром на стање у науци очигледно је да га треба трансформисати. У већини других земаља, поред тога што су успостављене логичке, институционалне и административне везе између науке и високог образовања, успостављен је и систем децентрализованог управљања науком у којем учествују и истраживачи. У Хрватској управљање науком је полуцентрализовано и подељено је између Министарства науке и образовања, Националног већа за науку, високо образовање и технолошки развој које бира Хрватски сабор, Агенције за науку и високо образовање које ради помоћи у раду Националном већу оснива Влада. Национално веће установљава Савет за финансирање научне делатности и високог образовања. Наука се финансира из директних буџетских линија, а установљена је и Фондација за науку о чијем се избору и раду стара Сабор¹³. Положај института и факултета је равноправан и уређен је тако да институти сарађују са факултетима у научном раду и извођењу студијских програма у складу с научним програмом института и студијским програмима факултета. Сарадња између института и факултета се уређује уговором, а поред тога може се у складу с прописаном процедуром установити колаборативни научни програм и други облици сарадње који су интердисциплинарног карактера и равноправно их организују и спроводе институти и факултети.

¹² Пословник о раду Народне скупштине Републике Србије, члан 58.

¹³ Детаљније видети: *Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, „Narodne novine” Republike Hrvatske broj 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 2/07 – ОУСРХ, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13 и 139/13.

Словенија се почетком двадесетог века, након седам деценија искуства са југословенским системом организације и управљања науком, определила за децентрализован систем у којем учествују два министарства, једно које се стара о науци, и друго задужено за технологију, Савет за науку и технологију, Савет за високо образовање, Јавна агенција за науку и Јавна агенција за технологију и независни стручњаци¹⁴. Основа развоја науке је Истраживачке и иновацијске стратегије Словеније којом је национални парламент одредио циљ, обим и финансирање, као и индикаторе за праћење ефикасности националне политике за спровођење и промоцију истраживања, развоја и иновативне делатности. Један од основних задатака Стратегије је да установи одрживу везу између привреде и науке. Средства за финансирање истраживања и инфраструктурних програма обезбеђују се из државног буџета. Сличан модел развоја науке усвојила је и Чешка у којој поред ресорног министарства у управљање науком су укључени Савет за развој науке и иновације и Агенција за технологију и Фондација за науку преко којих се обезбеђује финансирање научноистраживачке делатности. У Пољској науком управља Министарство науке и високог образовања под чијим окриљем су Веће за науку и високо образовање (саветодавно тело задужено да министру предлаже политику у области високог образовања, науке и иновација), Комитет за научну политику (саветодавни орган који министру предлаже политику у области научних истраживања и иновација, државни буџет за истраживања, улагања, разматра потребу доношења нових прописа и разматра сва питања међународне научне сарадње), Комитет за евалуацију научно истраживачких организација (обезбеђује проверу квалитета рада научних института и утврђује услове за категоризацију истраживања што је основ за финансирање њихових активности) и Веће за младе научнике (саветодавни орган задужен да даје мишљења о пројектима које покреће министарство и да прелаже пројекте у складу са идејама и интересима младих научника). Поред побројаних тела која су упркос стручне аутономије подређена ресорном министарству постоје и Национални центар за истраживање и развој и Национални центар за науку са више самосталности у вези са развојем науке, њеног повезивања са привредом и подршке младим истраживачима. За

¹⁴ Подаци су наведени према рукопису рада Владимира Чоловића „Карактеристике регулисања развоја научно-истраживачког рада у Републици Ирској и Републици Словенији”.

финансирање јавних института намењена је половина средстава буџета за науку.¹⁵

Научна заједница у Србији нема снагу да се избори за друштвени статус који је уживала у прошлости. Достојанство професије, нарочито научника у друштвеним наукама, је нарушено током деведесетих година прошлог века и последице се још осећају. Наука подељена између интереса универзитета и института, институционално дезоријентисана између потреба за развојем основних истраживања и захтевима за усмеравањем ка истраживањима која су од „користи” привреди и јавним политикама, спутана нереалним амбицијама и скромним финансирањем, даје много мање од потенцијала са којим располаже. Упркос проблемима Београдски универзитет је 2016. године на Шангајској листи светских универзитета рангиран између две стотог и три стотог места, а према SCImago Journal & Country Rank научници из Србије заузимају четрдесет осмо место међу двестотине тридесет земаља.

Изазови друштвених наука

Живот на „крају историје” је отворио различите дилеме и обновио је проблеме који су свет водили и до историјски најмрачнијих догађаја, али с друге стране савремене технологије, комуникације и развој омогућавају да друштво и сопствену улогу у њему сагледамо на начин на који то није било могуће пре свега неколико година. Међутим, чињеница је да се, упркос импресивном технолошком напретку и насупрот идеолошкој хармонији заговораној у оквиру глобалних интеграција, савремена друштва суочавају са проблемима који изазивају конфузију, страх, неразумевање, затварање. Прекорачење граница, све присутније у технолошком напретку, не дешава се истим интензитетом и у социјалним и политичким односима. Шта више, обнављају се препреке које суштински подривају друштвени развој, политичку стабилност и угрожавају право, са изворишта либералне теорије, сваког човека да трага за срећом. Друштвене науке, суочене са ароганцијом савремене либералне државе која најчешће изврсно мери доприносом науке у профиту, не производе, у мери у којој се то очекује, идеје, нити сучељавају мишљења,

¹⁵ И подаци који се односе на управљање науком у Пољској и Чешкој прибављени су захваљујући истраживачима Института за упоредно право, пре свега др Наташи Мрвић Петровић.

која би требало да укажу на идеолошке, друштвене, политичке слабости, проблеме и да понуде одговоре. Криза у друштвеним наукама доприноси укалупљивању идеја, њиховом окоштавању и обнављању архаичне социјалне атмосфере која је кад год се јављала продубљивала кризу. Најзад, технолошки развој доприноси и томе да су природни ресурси укључујући и здраву животну средину све оскуднији и да обнављање ресурса и успостављање равнотеже између природе и технологије захтева одговарајуће образовање и нову парадигму друштвености.

Савремени популизам је озбиљна препрека рационалности друштвених наука. Главни задатак популисте је да демократију, узурпирану од отуђене политичке елите, “врати” власницима – народу. Непосредна, народна демократија је средство популисте да оствари политички циљ био он прогресиван или не (Вашић, 2017; 149). Међутим, за популисту борба за народна права и непосредну демократију почиње одбацивањем ауторитета стручњака, који говоре метајезиком, инсистирају на научним принципима, стреме решењима чије остваривање захтева структурне и функционалне промене. За разлику од њих „поштен” популиста нуди једноставна решења за сложене политичке и друштвене проблеме. Друштвене науке изазивају бес и презир популиста. Мајкл Гоув (Michael Gove), један од заговорника издвајања Велике Британије из Европске уније је настојећи да избегне питање о томе да ли и економисти подржавају Brexit одговорио да људима није стало до мишљења стручњака, а италијански председник Берлускони страхујући од снаге чињеница рекао је да му мандат који је добио од народа (већине) даје легитимитет да одбаци суд стручњака који су одређено место добили “само” на основу професионалних квалификација (Вашић, 2017; 150). У вези с односом популиста и интелектуалне елите требало би водити рачуна о две ствари: прво, популиста не пориче стручност као такву, већ се супротставља стручњацима блиским „непријатељским” елитама и друго, популиста који је освојио власт и превео народњачку реторику у јавну политику има проблем с рационалношћу науке која тежи да објективно посматра и тумачи појаве и процесе.

Најзад, с једне стране савремене либералне институције немају стрпљења за друштвене науке у којима не само што се чека на резултате, већ они, када произилазе из суштинског проучавања друштвених појава и процеса, наводе на размишљања о проблемима о којима савремена либерална држава нерадо разговара. Аутор тезе о „крају историје” Френсис Фукујама је, суочен са чињеницама, тезу да

се након пропасти комунизма не може догодити ништа што би могло да помугне тријумфу либералног капитализма, брзо кориговао прво мишљењем да тржиште (својина) није најважније идеолошко питање, већ да је то изградња јаке и ефикасне државе способне да одговори на изазове двадесет првог века (Fukuјама, 2007; 105), а потом и аргументованим објашњењем да глобални капитализам руши средњу класу на којој почива либерална демократија (Fukuјама, 2012; 55–61), која, да би био доследан свом ауторитарном научном духом, нема алтернативу. Чињенице су у овој важној расправи о будућности демократије биле јаче од идеологије, али чињеница је и то да се у друштвеним наукама не расправља са довољно пажње о тези да је савременом либерализму својина, односно профит, основна вредност, а да су друге вредности с изворишта либералне мисли – слобода и једнакост скрајнуте.

С друге стране ни научници у друштвеним наукама нису одушевљени непрестаним квантитативним мерењима свог рада на научном тржишту. Још мање су одушевљени расподелом средстава за финансирање истраживања, која је по правилу увек у корист природних и техничких наука и технолошког развоја. Фливијерг у цитираној књизи указује да је, са „демонтирањем” државе благостања, прошло време теоријских (фундаменталних) истраживања друштвених појава и да је будућност друштвених наука у томе колико ће своје методе и истраживања учинити практичним (Flivbјерг; 2012; 228). За њега није спорно да сцијентизам као преовлађујући концепт развоја друштвених наука не може да обезбеди равноправан статус друштвеним наукама и да се због тога треба окренути *фронезису* – принципу практичности у методама и организацији друштвених наука. Друштвене науке засноване на вредносно-рационалним промишљањима би требало да допринесу практичној рационалности друштва у разјашњавању где смо, куда желимо да идемо и шта је пожељно са становишта разноликих скупова вредности и интереса (Flivbјерг; 2012; 228).

Шта је у постојећим околностима задатак друштвених наука? Свакако да је нужна веза друштвених наука са реалношћу и да је неопходно да се достигне висок степен применљивости друштвених наука у различитим областима живота. Рационална веза са природним наукама, привредом, технолошким развојем и иновацијама је нужна јер промене свакодневице су све интензивније и захтевају објашњење како би им се људи брже и лакше прилагодили. Вештачка интелигенција, дигитализација, роботика, „хумана” генетика и ко-

мерцијализација науке омогућили су бољи квалитет живота и доскора незамислив приступ услугама и комуникацијама, али су и услови потрeбу за одговорима на мноштво питања, од оних основних која се обнављају у свакој епохи о феноменима среће, слободe, хуманизма и места и улога појединца у свету, до практичних питања која се односе на прилагођавање промена људским делатностима (образовање, управљање, организација рада) и слободном времену. На та питања суштински могу да одговоре само друштвене науке.

ЛИТЕРАТУРА

- Брдар, Милан. *Између бездана и неба*. Београд: Институт друштвених наука, 2015.
- Вебер, Макс. *Привреда и друштво*, I, II, Београд: Просвета, 1976.
- Марковић, Михајло. *Филозофски основи науке*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1981.
- Милосављевић, Милосав. „Сиромаштво у свету и у Србији”. *Социјална мисао* 4(2008): 7–27.

* * *

- Bašić, Goran. „Multietnička društva i reakcionarni populizam”, U *Populizam*, urednik Zoran Lutovac, 147–160. Београд: Институт друштвених наука, 2017.
- Bašić, Goran. *Politička akcija*. Београд: Centar za istraživanje etniciteta, Београд 2010.
- Borstin, Danijel. Dž. *Svet otkrića*. Београд: Geopoetika, 2001.
- Diltaj, Vilhelm. *Izgradnja istorijskog sveta u duhovnim naukama*. Београд: BIGZ, 1980.
- Dahrendorf, Ralf. *Economic Opportunity, Civil Society and Political Liberty*, Geneva: United Nations Research Institute for Social Development ([www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/AF2130DF646281DD80256B67005B66F9/\\$file/DP58.pdf](http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/AF2130DF646281DD80256B67005B66F9/$file/DP58.pdf))
- Flivbjerg, Bent. *Šta mogu društvene nauke*. Београд: Službeni glasnik, Београд, 2012.
- Fukujama, Frensis. *Kraj istorije i poslednji čovek*. Podgorica: CID, 1997.
- Fukujama, Frensis. *Građenje države*. Београд: “Filip Višnjić”, 2007.
- Fukuyama, Francis. “The Future of History - Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class?”, *Foreign Affairs*, 1(2012): 53–61
- Hejvud, Endru. *Političke ideologije*. Београд: Zavod za udžbenike, 2005.
- Rakić-Žarković, Jelena, Stanković, Dejan, Bandović, Igor, Đukić, Mihajlo. *Implementacija naučnih rezultata u oblasti društvenih nauka u procesima kreiranja javnih politika u Srbiji*, Београд: Институт економских наука, 2016.

Savić, Mile. "Prosvetiteljstvo: kriza i preobražaj pojma". *Filozofija i društvo*, 2 (2006): 9–29

Šušnjić, Đuro. *Otpori kritičkom mišljenju*, Beograd: Čigoja štampa, 1995.

Šušnjić, Đuro. *Cvetovi tla*. Beograd: Čigoja štampa, 1995.

Townsend, Peter. "What is Poverty? An historical perspective". U *Poverty In Focus*, ed. Dag Ehrenpreis, 5–6. Brasilia: UNDP, International Poverty Centre, 2006.

SOCIAL SCIENCES IN THE 21st CENTURY

Goran Bašić

Summary The task of social sciences in the contemporary age is to achieve a high degree of applicability in various domains. A rational connection with natural sciences, the economy, technological development and innovation is necessary because the changes in our everyday lives are becoming increasingly intensive and require explanations to enable people to adapt to them more easily. Artificial intelligence, digitalisation, robotics, human(e) genetics and the commercialisation of science have improved our quality of life and given us access to services and communications that have been unimaginable until recently. This, however, requires answers to many questions, from the fundamental ones – re-emerging in each epoch, on the notion of happiness, freedom, humanism and an individual's place and role in the world – to the practical issues of adapting to change in human activities (education, management, organisation of work) and free time. Essentially, the answers to these questions can only be provided by social sciences.

Keywords: social sciences, crisis, liberalism, Serbia